

ЭКОНОМИКА ИЛИМДЕРИ
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ
ECONOMIC SCIENCES

Кулуева Ч.Р., Исманалиев К.И.

**ЕВРАЗИЯЛЫК ЭКОНОМИКАЛЫК ИНТЕГРАЦИЯНЫН
 ШАРТТАРЫНДА АГРОӨНӨРЖАЙ КОМПЛЕКСИНИН ЭКОНОМИКАЛЫК
 КЕЛЕЧЕГИ ЖАНА КӨЙГӨЙЛӨРҮ**

Кулуева Ч.Р., Исманалиев К.И.

**ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПЕРСПЕКТИВЫ И ПРОБЛЕМЫ
 АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА В УСЛОВИЯХ ЕВРАЗИЙСКОЙ
 ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ**

Ch.R. Kulueva, K.I. Ismanaliev

**ECONOMIC PROSPECTS, PROBLEMS OF
 AGRO INDUSTRIAL IN CONDITIONS OF THE EURASIAN
 ECONOMIC INTEGRATION**

УДК: 338.43.436/338.542

Бул макалада Евразиялык Экономикалык союзунун Кыргыз Республикасынын агрардык секторуна тийгизген натыйжалуу таасирлеринин калыптанышынын теориялык концепциялары берилди. Агрардык секторду реформалоо боюнча негизсиз кабыл алынган чечимдер аныкталды, өлкөнүн агрардык секторунда кетирилген катачылыктарды оңдоонун жолдору сунушталды.

Негизги сөздөр: *агрардык реформа, агроөнөржай комплексин мамлекеттик колдоо, мамлекеттик агроөнөржай саясаты, рынок экономикасы, логистикалык борборлор.*

В статье предлагается теоретическая концепция формирования эффективного механизма влияния государства на аграрный сектор Кыргызской Республики в условиях интеграции Евразийского Экономического союза. Выявлены необоснованные решения по реформированию аграрного сектора, предложены возможные способы устранения ошибок проведенной в республике аграрной реформы.

Ключевые слова: *аграрная реформа, государственная поддержка агропромышленного комплекса, государственная агропромышленная политика, рыночная экономика, логистические центры.*

The article proposes a theoretical concept of the formation of an effective mechanism of state influence on the agrarian sector of the Kyrgyz Republic in the context of the integration of the EAPS. Unreasonable decisions were made to reform the agrarian sector, and possible ways of eliminating the mistakes of the agrarian reform carried out in the country were suggested.

Key words: *agrarian reform, state support of agroindustrial complex, state agroindustrial policy, market economy, logistics centers.*

Эркин соода зонасы, бажы биримдиги жана бирдиктүү экономикалык мейкиндиктин түзүлүшү 2015-жылдын 1-январында эл аралык аренада Европалык экономикалык союздун – аймактын экономи-

калык союзунун эл аралык уюмунун түзүлүшүнө жана ал боюнча кол коюуларга жетишүүгө жол ачты. Мындай экономикалык союздун өнүгүү стратегиясы башка аймактардын интеграциялык биримдиктеринин тажырыйбасына, түзүлүү логикасына жана үлгүсүнө таянат. Бул стратегияларда экономист Б.Балластын (Балашши) аймактык интеграциянын классикалык теориясынын негизинде түзүлгөн Европа союзунун үлгүлөрүн пайдаланылган. Санитардык 2015-жылдын 8-майында Кыргызстандын ЕАЭБке киришинин шарттарын жана өзгөчөлүктөрүн аныктаган эки протоколго кол коюлду. Ушул күндөн баштап Казакстан менен болгон чек арада бажы көзөмөлү токтотулду. Республика ЕАЭБтин сырткы экономикалык соодасатыктарынын бажы номенклатурасын жана анын Бирдиктүү бажы тарифин колдоно баштады. 2015-жылы 21-августта ЕЭКтин Атайын Кеңешинин чечими менен Кыргызстан менен Казакстандын чек арасында санитардык жана фитосанитардык көзөмөл токтотулду, ал эми 2015-жылы 18-ноябрда зарыл болгон инфраструктуралар модернизацияланып бүттү. Бирок да Кыргыз Республикасында азык-түлүк коопсуздугу жетиштүү деңгээлге жеткенге чейин ветеринардык-санитардык көзөмөл сакталып калды [1].

Кыргыз Республикасынын ЕАЭБке кошулушу дүйнөлүк экономикалык кризистин учурундагы татаал мезгилге туш келди, ошондой эле нефть жана нефть продуктуларына болгон баанын түшүшү, улуттук валюталардын баасынын туруксуздугу, Россияга карата Батыш өлкөлөрүнүн санкциясы ЕАЭБтин мүчө-өлкөлөрүнүн экономикасына терс таасирин тийгизип жатты. Натыйжада 2015-жылы Европа-Азия экономикалык союзунун өлкөлөрүнүн сырткы соодасы 33,6%га чейин төмөндөп кетти. Бул мезгилде азыраак жабыркаган жана 25,8% гана төмөндөгөн интеграциялык эффект даана байкалды. Кыргыз Республикасында 2015-жылы сырткы соода 26% (2014-

жылы 4,3 млрд. доллар, 2015-жылы 3,2 млрд. доллар), ал эми ЕАЭСтин мүчө-өлкөлөрү менен болгон соода 16% гана төмөндөгөн [7].

ЕАЭБке мүчө-мамлекеттер бирдиктүү ички рыноктун тең салмактуулугунан жана дифференциялашкандыгынан реалдуу утушка ээ болушту жана Европа-Азия экономикалык союзу өзүнүн мүчөлөрү үчүн куткаруучу жаздык катары кызмат кылды.

Жогоруда келтирилген товар жүргүзүүнүн көрсөткүчтөрү АКШ доллары менен берилди, ал эми ЕАЭБке мүчө-мамлекеттердин ички валюталарынын баасы туруксуз болуп турду, мына ошондуктан берилген маалыматтарды толук объективдүү деп айтуу мүмкүн эмес. Себеби айрым товарлардын алып-сатылуусу кризиске чейинки деңгээлден да жогорулаган. Мисалы, 2015-жылы Кыргыз Республикасы Казакстанга чай менен жүгөрүнү 3 эсе, быштак менен эжигейди (творог) 3 эсе көп экспорттогон. Кыргызстандан Белоруссияга кыймылдаткычтарды жана электр генераторлорун сатуу 60%га өскөн. ЕАЭБке мүчө-мамлекеттердин айрым товарларды Кыргызстанга жөнөтүүсү да көбөйгөн, тактап айтканда, Россия менен Белоруссия этти 3,5 эсе, Россия картошканы 2 эсе, Казакстан арпаны 2 эсе көп берген. ЕАЭБтин башка мүчө-мамлекеттерине караганда Кыргызстандын экономикалык союздан көбүрөөк пайда көрүп жаткандыгын белгилей кетүүгө тийишпиз. 2015-жылы өлкөдө ЕАЭБтин алкагындагы экономиканын эн жогорку өнүгүү темпи, инфляциянын рекордук төмөнкү көрсөткүчү (-3,4%) болгон. Бул көрсөткүчтөрдү “кошулуунун эффктиси” деген термин менен чагылдырууга болот. Кыргыз Республикасынын Европа-Азия экономикалык союзуна кошулушу менен инвестициялык жардамдардын келиши да көбөйдү. Мисалы, 2015-жылы өлкөнүн экономикасына болгон чет өлкөлүк түз инвестициялардын көлөмү 818,8 млн доллар болгон, бул көрсөткүч 2014-жылга салыштырмалуу 12,6% жогору эле. ЕАЭБке мүчө-мамлекеттердин ичинен 2015-жылы Россия 118 млн доллар, Белоруссия 40,7 мл доллар (45 эсе көбөйгөн), Казакстан 25,7 млн доллар Кыргызстанга инвестиция жасаган. Казак Республикасынын Президенти Н.А.Назарбаев белгилегендей, кийинки жылдары Казакстан Кыргызстанга 1,5 млрд доллар инвестиция жасаган жана 50 казак-кыргыз биргелешкен ишкана түзүлгөн [11].

Кыргыз Республикасынын ЕАЭБтин мүчөлүгүнүн шарттарына ыңгайлашышы үчүн 1млрд доллар капиталдык фонду менен Россия-Кыргызстан фонду түзүлгөн. Фондунун негизги максаты – экономиканын реалдуу секторлоруна инвестиция жасоо. Фонд буга чейин 17,5 млн долларга насыя (кредит) берилген жана ошондой эле айыл чарбасындагы, жеңил өнөр жайындагы ири технологиялык долбоорлорго 10 млн доллар берүү каралууда. Жалпы бөлүнгөн насыянын 68% айыл чарба секторунда эмгектенген компаниялар, тактап айтканда, мал чарбачылыгы жана дыйканчылык менен эмгектенген 6 ишкана, 6 күнөскана (теплица) чарбасы, айыл чарба продукцияларын кайра иштеткен 9 компания алган, 26,7%

каражат өнөр жай ишканаларына берилген, 5,7% кен казуучу жана темир менен иштөөчү ишканаларга берилген. Дагы бир жолу белгилей кетүүчү жагдай, насыя жана кайтарымсыз жардам берүүдө негизги көңүл аграрчыларга бурулат, алардын көпчүлүк бөлүгү Россия-Кыргызстан фонду жана башка банктар тарабынан бөлүнөт.

Агрардык тармакты көтөрмөлөөнүн да өзүнчө маилүү себептери бар. Географиялык жана экономикалык абалы боюнча Кыргызстан азырынча негизинен айыл чарба продукцияларын өндүрүү менен алек боло алат. Анын үстүнө ЕАЭБтин түндүк тараптагы мамлекеттери жана аймактары айрым өсүмдүктөрдү өстүрө албайт. Мисалы, тамеки, жибек, пахта сыяктуу техникалык өсүмдүктөрдү жана ысык климатта өсүүчү жашылча-жемиштерди ЕАЭБтин ичиндеги Кыргыз Республикасы менен Армения гана сунуш кыла алат.

Республиканын айыл чарбасындагы башкы көйгөйлөрдүн бири – айыл чарбаларынын бытырандылыгы жана майдалыгы. Айдоо аянты аз жана мына ошондуктан аз өлчөмдө түшүм алган дыйкан продукциясын четке чыгара албайт, ушул себептүү көпчүлүк учурларда пайданы фермерлер эмес ортомчулар алып калып жатышат. Натыйжада көпчүлүк дыйкандар айыл чарба техникаларын жаңылоого, өз чарбасын кеңейтүүгө мүмкүнчүлүк ала албай жатышат.

Транспорттук проблемалардан улам айыл чарба продукциялары сыртка чыга албай калганда аны сактоочу жайлар таптакыр жетишсиз. Кампалык чогултуп даярдоочу (заготовительные) комплексттер айыл чарба продукцияларын керектөөчүлөрдү алдын ала изилдеп, алар менен сүйлөшүүлөрдү жүргүзүп жана аларды дыйканды канааттандыруу баада сатып алуу менен андан ары, көбүнчө ЕАЭБ өлкөлөрүнө өткөрүүгө тийиш. Чындыгында, азыр ортомчулар өз чөнтөктөрүн гана ойлоо менен алек, дыйкандардын кызыкчылыгын ойлогондор дээрлик жок. Кампалык комплексттерди куруу жана аларды иштетүү оңой жумуш эмес. Себеби, аларды куруп коюу менен гана иш бүтпөйт, ар кандай продукциянын сактоо жолу, шарттары, мөөнөтү ар түрдүүчө. Учурда мындай кампалык борборлорду куруу жана ишке киргизүү үчүн Россия-Кыргызстан өнүктүрүү фонду жана айрым азиялык, европалык структуралар тарабынан акча каражаттары бөлүнүүдө. Мисалы, 2014-жылы эле Турукташтыруунун жана Өнүктүрүүнүн Европалык фонду Кыргызстанда логистикалык түйүндөрдү түзүүнүн программасын бекиткен. Мындай түйүндөр долбоорчулардын ою боюнча Баткен, Чүй, Ош жана Ысык-Көл областтарынын жана ошондой эле Бишкек шаарынын логистикалык борборлорун өз ичине тартмак. Долбоор боюнча 60 миң тонна продукция жыйналмак жана долбоорго жумшалган инвестиция 25 млн долларды түзмөк.

Учурда логистикалык борборлор Чүй областында жана Бишкек шаарында иштеп жатат жана алардын кубаттуулугу 6 миң тоннага жетет, 2018-жылы алардын жалпы көлөмүнүн өлчөмүн 24 миң тоннага чейин жеткирүү пландаштырылууда. Келечекте ло-

гистикалык борборлор транспорттук түйүндөрдү таштырууга тийиш, алардын өздөрүнүн автомобилдик парктары болот жана иш-аракеттери түрдүү текшерүү органдары тарабынан орунсуз текшерүүгө алынбайт.

Бирок да, агроөнөржай комплексинде маал-маалы менен дыйкандар үчүн жагымсыз окуялар болуп турат. Жашылчалардын, мөмө-жемиштердин баасын көзөмөлдөөгө жана болочоктогу бааларды прогноздоого мүмкүн эмес. Мисалы, дыйкандар капустанын көчөтүнүн ар бир даанасын 5 сомдон алып, кийин ал бышканда даанасын ошол баада сата албай калган учурлары да болгон, мына ошондуктан элде дыйканчылыкты кандайдыр деңгээлде “лотерея” деп да коюшат.

Көп учурларда аграрчылар сапаттуу үрөндүн, жер семирткичтердин, суугат суулардын, айыл чарба техникаларынын жетишсиздиги боюнча даттанышат. Бул кемчиликтерди жоюу үчүн капитал талап кылынат, ал болсо бардык эле дыйкандарда жетишсиз [9].

Кыргыз Республикасынын агроөнөр жай комплексин ЕАЭБке натыйжалуу трансформациялоо үчүн республиканын агроөнөр жай саясатын төмөнкү багыттар боюнча корректировкалоо талап кылынат:

- чарба жүргүзүүчү объектилердин баалуу кагаздары толук баалуу болушу үчүн Кыргыз Республикасынын фондулук рыногунун механизмдерин кайрадан иштеп чыгуу талап кылынат. Мындай рынок менчик ээлеринин укуктарын камсыз кылуучу объект, инвестициялоонун кирешелүү куралы жана чарба жүргүзүүчү субъектилерге түз инвестицияларды тартуучу каражат катары кызмат кылат;

- Кыргыз Республикасынын мамлекеттик-жекече шериктеш долбоорлоруна колдоо көрсөтүү;

- ЕАЭБтин мүчө-мамлекеттеринин агроөнөржай жана азык-түлүк рыногунун конъюктураларын жана ошондой эле алыскы чет өлкөлөрдүн рыногун эске алуу менен республиканын айыл чарба өндүрүшүн аймактык адистештирүүнү өркүндөтүү;

- Кыргыз Республикасынын агроөнөржай комплексин өнүктүрүү максатында агробизнеске инвестиция жасоочуларды кызыктырууну активдештирүү;

- КРнын агроөнөржай комплексин мамлекеттик жөнгө салуунун механизмдерин жана чараларын өркүндөтүү, анын кирешелүүлүгүн арттыруу;

- КРнын агроөнөржай өндүрүшүнүн приоритеттүү багыттарын долбоорлуу каржылоону күчөтүү;

- чарба жүргүзүүнүн кыргызстандык субъектилерин гана эмес Кыргыз Республикасынан сырткары күрөөлүк актылары бар ЕАЭБтин мүчө-мамлекеттери менен биргелешип иштешкен компанияларды каржылоону активдештирүү.

Кыргыз Республикасынын өкмөтүнүн азыркы жана келечектеги негизги милдеттеринин бири - ЕАЭБтин агроөнөр жай өндүрүшү жана азык-түлүктөр рыногундагы республиканын туруктуу ордун

камсыз кылуу болуп эсептелет. Буга байланыштуу жакынкы күндөрдө Кыргыз Республикасынын агроөнөр жай комплексин мамлекеттик колдоонун көлөмүн жок дегенде ЕАЭБтин мүчө-мамлекеттеринин орточо деңгээлине чейин көбөйтүү зарыл.

Биздин пикирибиз боюнча, жогоруда аталган маселелерди чечүү үчүн Россия-Кыргыз фонду тарабынан биздин республикага бөлүнгөн каражаттарды натыйжалуу пайдалануу керек. Аталган фонд Кыргызстандын ЕАЭБке интеграциялануусундагы маанилүү каржылык булак болуп саналат. Ушыл мезгилге чейин агроөнөр жай комплексин, айыл чарба продукцияларын өндүрүү жана кайра иштетүү үчүн 17,934 млн долларга 252 долбоор жактырылган.

Кыргыз Республикасынын экономикасынын жакшы өнүгүүсүнө карата өлкө ЕАЭБтин жалпы экономикалык мейкиндигине тез убакыттын ичинде ыңгайлашып кетиши толук мүмкүн. Келечекте Кыргызстан өнүккөн агроөнөр жайлуу өлкөгө айланып, ЕАЭБтин өлкөлөрүнө чийки жана кайра иштелип чыккан айыл чарба продукцияларын тыымсыз жөнөтүп турууга тийиш.

Литература:

1. Договор о Евразийском экономическом союзе (заключен в г. Астане 29.05.2014). - М., 2014. - 680 с.
2. Договор о присоединении Кыргызской Республики к Договору о Евразийском экономическом союзе от 29 мая 2014 года (подписан в г. Москве 23.12.2014) // Бюллетень международных договоров. - 2016. - 2. - С. 3-9.
3. Решение Межгоссовета ЕврАзЭС от 19.10.2011¹ 842 «О присоединении Кыргызской Республики к Таможенному союзу в рамках ЕврАзЭС» // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.eurasiancommission.org/ru/Lists/EECDocs/ P_842.pdf (дата обращения: 16.05.2016).
4. Сайт Евразийской экономической комиссии <http://www.eurasiancommission.org>.
5. Сайт Российско-Кыргызского Фонда развития <http://www.rkdf.org/>
6. Сайт Министерства экономики Кыргызской Республики <http://mineconom.gov.kg>.
7. Сайт Государственной Налоговой Службы Кыргызской Республики <http://sti.gov.kg>.
8. Сайт Центрального казначейства Министерства финансов Кыргызской Республики <http://www.kazna.gov.kg>.
9. Проблемы и перспективы агрокомплекса Кыргызстана. Никита Мендкович. region.kg
10. Евразийская Экономическая Интеграция: Проблемы и решения. Кыргызстан в ЕАЭС: Современные направления сотрудничества. Шухно С.С.
11. Евразийская Экономическая Интеграция: Экономические проблемы Агропромышленного комплекса и механизмы регулирования
12. Кулуева Ч.Р., Исманалиев К.И. Актуальные вопросы в науке и практике / Сборник статей по материалам III международной научно-практической конференции (4 ноября 2017 г., г.Казань). В 4 ч. Ч.2. - Уфа: Изд. Дендра, 2017. - 261 с.

Рецензент: д.э.н., профессор Купуев П.К.